

Olivera Žižović

anima

Urednik
Mirjana Sovrović

Recenzenti
prof. emeritus Dragan Stojanović
prof. dr Jovan Popov
prof. dr Žarko Trebješanin

Copyright © Olivera Žižović
Copyright © 2024, Fedon, Beograd

Olivera Žižović

DEMONI LJUBAVI

Lav Tolstoj i dubinska psihologija

Beograd, 2024

*Prof. dr Tanji Popović, mojoj mentorki,
za naš dijalog koji se nastavlja...*

Prvo poglavlje

Umetnost kao istina o tajnama ljudske duše

Tri velika, sa malo čime uporediva umetnička dela stvorio je Lav Nikolajevič Tolstoj: dva romana „dugog daha“, *Rat i mir* (1864–1869) i *Anu Karenjinu* (1873–1877), i *sopstveni život* (1828–1910). On sam najviše je držao do ovog trećeg – složenog, nesagledivog i teško dokučivog – do života koji u celini, potpuno i do kraja mogu „pročitati“ i sagledati samo njegov Tvorac i autor. Ni veliki romani nisu, međutim, ništa manji izazov, budući da je Tolstoj čak dva puta postigao bezmalo nemoguće: stvorio je dela koja su toliko neposredna i životna da čitalac gotovo zaboravlja da je reč o književnim tvorevinama i biva uvučen u njih kao u sâm život.

Posvećenost umetnosti – književnoj i životnoj – bio je imperativ za Tolstoja, a njegov cilj: delovanje na ljude. Nepresušnu životnu i umetničku snagu crpeo je iz traganja za istinom, a nakon što bi je pronašao, brižljivo se usredsređivao na njeno saopštavanje. Smatrao je da istina proširuje svest i doprinosi kretanju, rastu, izgrađivanju i unutrašnjem usavršavanju sebe i drugih, što je, bio je uveren, glavni zadatak i najvažnija delatnost svakog čoveka.

Dok je isprva prevashodno bio usredsređen na umetničko stvaranje, Tolstoj se s godinama sve više okretao samom životu. U oba slučaja prvo bi zaranjao u sebe i podvrgavao se bespoštednoj i beskompromisnoj samoanalizi, a potom posmatrao i istraživao ljude i svet koji ga okružuju. Tako je

dolazio do dragocenih misaonih i emocionalnih, duhovnih i psiholoških, životnih i umetničkih uvida.

Verovao je da osim umetničkog dela, koje „zarazi ljude“ i „sve ih dovede u isto raspoloženje“, to isto može postići i „delo života“, odnosno da čitav ljudski život može i treba da bude umetničko delo. „Kada bi ljudi samo shvatili sav značaj i svu snagu umetničkog dela svog života! Kada bi ga isto tako brižno negovali, ulagali sve snage da ga ne pokvare već da ga ostvare u svoj mogućoj lepoti. Jer mi negujemo odraz života, a sam život prenebregavamo. Hteli mi [to] ili ne, život je umetničko delo, jer deluje na druge ljude, oni ga posmatraju“.¹

O Tolstojevom nesvakidašnjem umeću da sopstveni život uobličiti i od njega sačiniti umetničko delo svedoči, pored ostalog, i ogroman broj biografija i studija o njegovom jedinstvenom životnom putu koje se interpretativno veoma razlikuju, a neretko su i direktno protivrečne u tumačenju ključnih događaja, etapa, pa i životne celine. Njihov broj je tokom decenija toliko narastao da se bezmalo izjednačio sa tomovima koji su posvećeni analizi Tolstojevih književnih tvorevina.

Smisao života Tolstoj je, dakle, pronalazio u „poimanju i istraživanju istine“², dok je umetnost, posebno kako su godine prolazile, bila deo – važan i nezamenljiv – ali ipak samo deo te najvažnije aktivnosti i usredsređenosti. U vreme pisanja *Rata i mira*, zabeležio je da „cilj umetnika nije u tome da neopozivo reši problem, nego da nagna da volimo život u svim njegovim bezbrojnim, neiscrpljivim manifestacijama“.³

Tako će Tolstoj doći i do uvida: „Da bi umetnik delovao na druge mora da traži, da njegovo delo bude traženje. Ako

---

¹ Lav Nikolajevič Tolstoj (1894), *Dnevnic 1847–1894*, prevela Milica Nikolić, Prosveta – Rad, Beograd 1969, str. 550.

² *Isto* (1855), str. 364.

³ Lav Nikolajevič Tolstoj (neposlato pismo P. D. Boborikinu, jul–avgust 1865), *Pisma 1845–1886*, preveo Petar Mitropan, Prosveta – Rad, Beograd 1969, str. 285.

je on sve našao i sve zna i poučava ili namerno teši, on ne deluje. Jedino ako on traži, gledalac, slušalac, čitalac, spajaju se s njim u traženjima“.⁴

Uoči svog šezdeset četvrtog rođendana, Tolstoj će zapi-
sati u dnevniku: „Kada dugo živiš – kao ja: četrdeset i pet
godina *svesnog* života⁵ – onda shvataš kako su lažna i nemo-
guća prilagođavanja životu. Nema ničeg stabilnog u njemu.
To je isto kao kad bi hteo da se prilagodiš tekućoj vodi. *Sve*
– *ličnost, porodica, društvo, sve se menja, rastapa i preoblikuje,*
kao oblaci. I ne uspeš još da se privikneš na jedno stanje
društva, a njega već nema, prešlo je u drugo“.⁶ Zato se ni
čovjek ne može označiti samo kao dobar ili zao, glup ili pame-
tan. „Čovjek teče, i u njemu postoje *sve mogućnosti*: bio je glup,
postao je pametan, bio zao, postao dobar i obrnuto. U tome
je čovekova veličina i zbog toga čoveka ne smeš osuđivati“.⁷
Potencijal da proživi raznovrsne, pa i dijametralno suprotne
egzistencijalne mogućnosti Tolstoj će lično iskusiti, postavši
čak paradigmatičan primer takve sudbine.⁸

---

⁴ Lav Nikolajevič Tolstoj (1889), *Dnevnici 1895–1910*, prevela Olga Vlatković, Prosveta – Rad, Beograd 1969, str. 161.

⁵ Kao početak svog punog, *svesnog* života Tolstoj uzima osamnaestu godinu, ne toliko zbog formalnog punoletstva koliko stoga što je u Kazanju 1847. godine počeo da vodi intimni dnevnik kao vid samoanalize i samospoznaje.

⁶ L. N. Tolstoj (1892), *Dnevnici 1847–1894*, str. 521. Sva isticanja, ako nije drugačije naznačeno, O.Ž.

⁷ L. N. Tolstoj (1898), *Dnevnici 1895–1910*, str. 106.

⁸ Kao plemić sa grofovskom titulom, Tolstoj je pre svega bio zna-
niti književnik, ali je, u raznim fazama svog života, bio i vojnik, student
orijentalnih jezika, a zatim i student prava, učitelj, pedagog, strasni lovac,
sudija zemstva, gazda koji se bavi svojim imanjem, ali i zemljoradnik
koji ore i kosi sa seljacima. Izučavao je obučarski zanat i pravio čizme,
baš kao što je, pored ostalog, učio i starogrčki kako bi mogao da čita
Homera u originalu. Direktno se angažovao tokom popisa stanovništva,
obilazio siromašne četvrti po Moskvi, a tokom gladi skupljao novac i
pružao konkretnu humanitarnu pomoć ugroženom stanovništvu. Pisao je
angažovane i publicističke tekstove, zalagao se za ukidanje smrtne kazne

Snažnije od života na njega će delovati jedino smrt, ponajpre u vidu umiranja njemu bliskih i dragih ljudi, a potom i kao neumitna i neizbežna životna činjenica.⁹ Nakon gubitka voljenog brata Nikolaja, koji će umreti od tuberkuloze u septembru 1860. godine, Tolstoj beleži da ga je „taj događaj strašno odvojio od života“.¹⁰ To se prevashodno odnosilo na odbacivanje pisanja, odnosno književnog rada, kojem, iznenada, više nije pridavao značaj, niti je u sebi pronalazio neophodnu snagu i strpljenje za njega.

U senci bratovljeve smrti, veliki tragalac za istinom tih dana će napisati svom i Nikolajevom prijatelju, pesniku Afanasiju Fetu: „Istina koju sam stekao za trideset dve godine je u tome da je situacija u koju nas je neko doveo najstrašnija obmana i zločin [...] Ja i shvatam život onakav kakav je, kao najružnije, najodvratnije i lažno stanje. [...] čim čovek dođe do najvišeg stupnja razvitka, čim prestane da bude glup, postaje mu jasno da je sve besmislica, prevara, i da je istina, koju on ipak voli iznad svega, da je ta istina strašna“.¹¹

Strašna istina je, reklo bi se, spoznata, a uvidu o besmislenosti i prevari života nema se šta ni dodati ni oduzeti. Pa ipak, budući autor *Rata i mira* i *Ane Karenjine* dalje beleži: „Razume se, dok postoji potreba za hranom, jedeš; dok postoji nesvesna glupa želja da saznaš i da kažeš istinu, trudiš se da saznaš i da govoriš. U moralnom svetu to je jedino što mi je ostalo, iznad čega nisam mogao da se uzvisim. Jedino ću to

---

i reagovao na svaku društvenu nepravdu, laž i licemerje, bilo da dolaze od države bilo od crkve, ne libeći se da se i direktno obrati ruskom caru.

⁹ Od najranijeg detinjstva Tolstoj je bio suočen sa smrću bliskih osoba. Njegova majka, Marija Nikolajevna, umrla je kada su mu bile dve godine, dok će oca, Nikolaja Iljiča, izgubiti u devetoj godini. Potom će, u njegovoj trinaestoj, umreti i tutorica dece Tolstojevih, tetka A. I. Osten-Saken, nakon čega će se preseliti u Kazanj kod nove tutorke, tetke P. I. Juškove.

¹⁰ L. N. Tolstoj (1860), *Dnevnici 1847–1894*, str. 252.

¹¹ L. N. Tolstoj (pismo A. A. Fetu od 17/29. oktobra 1860), *Pisma 1845–1886*, str. 206.

i raditi, samo ne u obliku vaše umetnosti. Umetnost je laž, a ja ne mogu više da volim lepu laž“.¹²

Najteža optužba u Tolstojevom vrednosnom sistemu – laž – sada se povezuje sa književnošću, s umetnošću. On, međutim, čak ni tada ne može da prenebregne ljudsku, a ponajpre sopstvenu želju za novim saznanjima, želju koja ga ljuti, ali kojoj ne može da se odupre. Istina je njegova hrana. Njeno dosezanje i saopštavanje su, štaviše, moralni zadatak čoveka i jedino što mu preostaje, jedino što ga uvek nadvisuje. Traganje za istinom Tolstoju je na umu i u srcu čak i kada se nalazi u samom središtu besmisla, tada možda i ponajpre.

On će, uostalom, i na samrtničkoj postelji moliti prisutne da zapisuju njegove reči, odnosno uvide do kojih u tom odsudnom času dolazi i pokušava da saopšti drugima, da bi potom tražio da mu pročitaju šta su zabeležili. Snažna želja da sa drugima podeli ono što opaža, poima i oseća, naglašena okrenutost ljudima i pisac u njemu prisutni su i u času kada širom otvorenih očiju gleda u sopstvenu smrt.¹³

Nikada Tolstoj neće odustati od traženja istine, mada će biti perioda u kojima će više ili manje sumnjati da je umetnost pogodna forma za njeno uobličavanje i iskazivanje. Krizu izazvanu bratovljevom smrću uspeće da prevaziđe, tačnije uspeće da je na izvesno vreme ostavi po strani i odloži njeno razbuktavanje. Ali nakon što napiše dva velika romana i umetnički ostvari ono što je drugima bilo i ostalo nedostižno, suočiće se sa novom, ovoga puta daleko ozbiljnijom, sveobuhvatnijom i dalekosežnijom krizom. Njeni počeci приметni

---

¹² *Isto*, str. 207.

¹³ Svedočeći o poslednjim danima i satima svoga oca, Aleksandra Tolstoj je zabeležila da su se iz bunila, tri dana pre smrti, kada je već teško bilo razumeti šta hoće da kaže, u jednom trenutku čule razgovetne reči: „Tragati, sve vreme tragati...“ (Aleksandra Tolstoj, *Otac: život Lava Tolstoja*, tom 2, prevela Lidija Dmitrijev, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad, Sremski Karlovci 2011, str. 410). U ovim rečima, slobodno se može reći, zgusnut je ceo Tolstoj.

su već tokom pisanja *Ane Karenjine*, ali će postati neupitna tek po okončanju rada na dva sveobuhvatna, mukotrpnja i iscrpljujuća romaneskna poduhvata.

„Dva puta je prestala da me interesuje umetnička proza. Prvi put 1875. godine, kada sam pisao *Anu Karenjinu*, a drugi put 1878. godine, kada sam se ponovo latio *Dekabrista*, a zatim počeo *Ispovest*...“¹⁴, reći će svom lekaru Dušanu Makovickom pred kraj života.

Kriza će najpre poprimiti oblik nedostatka „impulsa samopouzdanja“ i „vere u važnost posla“, tačnije ponestaće mu onoga što je sâm nazvao „energija zablude“: „zemaljska stihijska energija, koja se ne može izmisliti“, a bez koje se, opet, ništa ne može početi.¹⁵ Vrhunac krize, kao što je poznato, uslediće tokom 1881. godine, kada Tolstoj počinje intenzivno da opaža i naglašeno oseća zlo, surovost sveta, siromaštvo ljudi, nepravdu i nasilje koji ga okružuju, uz istovremenu nepotrebnu raskoš, bahatost, sebičnost, rasipništvo, bezosećajnost, ali i banalnost i ispraznost života viših društvenih krugova kojima i sâm pripada, zajedno sa svojom mnogočlanom porodicom i prijateljima. Očajan, Tolstoj ne može da skrene pogled i prenebregne ili zaboravi ono što sada jasno vidi i zna, kao što ne može ni da sve to pomirljivo prihvati i nastavi da živi kao pre.

Osvrćući se na taj period svog života, u „Predgovoru delima Gija de Mopasana“ (1894), napisao: „To vreme, 1881. godina, bilo je za mene *doba najvatrenije unutrašnje preorijentacije celokupnoga moga pogleda na svet*, i u toj preorijentaciji aktivnost koja se naziva umetničkom i kojoj sam ja ranije posvećivao sve svoje snage, ne samo da je za mene izgubila onu važnost koju sam joj ranije pridavao već mi je,

---

¹⁴ D. P. Makovicki, „Jasnopljanske beleške“ (1905), u: *Tolstoj u sećanjima savremenika*, prevela Bosiljka Gavela, Matica srpska, Novi Sad 1980, str. 279.

¹⁵ L. N. Tolstoj (pismo N. N. Strahovu, 6. aprila 1878), *Pisma 1845–1886*, str. 493.

zbog mesta koje joj ne pripada, a koje je zauzimala u mome životu i zauzima ga uopšte u shvatanjima ljudi iz bogatih klasa, upravo postala neprijatna“.¹⁶

Drugim rečima, Tolstojevo tadašnje odustajanje od književnog stvaralaštva, kao i njegova zaoštrena kritika umetnosti – dobrim delom posvećena problemima sociologije umetnosti, a ne toliko estetskim pitanjima – bili su, psihološki posmatrano, u značajnoj meri kompenzatorne prirode. Jedna krajnost – dotadašnja potpuna predanost i posvećenost književnosti, morala je, zarad uspostavljanja potonje ravnoteže, zanjhati klatno na suprotnu stranu i na izvesno vreme ga radikalno udaljiti od umetnosti i književnog stvaranja.¹⁷

Istovremeno, bilo je to i udaljavanje od sopstvene društvene klase i krugova kojima je rođenjem pripadao, a do čega je nekada tako mnogo držao. Sada je za njega to prevashodno značilo distanciranje od parazitskog načina života i kritički odnos prema pokušaju kompenzacije ispraznosti plemićkih i vlastelinskih navika posezanjem za umetničkim sadržajima. „Oduzmite svim tim ljudima pozorišta, koncerte, izložbe, sviranje na klaviru, romanse, romane, čime se oni bave ubeđeni da je bavljenje time vrlo istančano, estetsko i zato veoma dobro, [...] i oni neće biti u stanju da nastave svoj život i svi će propasti od dosade, tuge i saznanja da im je život besmislen i protivzakonit“.¹⁸

---

¹⁶ Lav Nikolajevič Tolstoj, „Predgovor delima Gi de Mopasana“ (1894), u: *Članci o umetnosti i književnosti*, prevela Vida Stevanović, Prosveta – Rad, Beograd 1968, str. 265–266.

¹⁷ Jedna naizgled usputna opaska, koju je zabeležio Tolstojev lični sekretar Nikolaj Gusev u svom *Dnevniku*, otkriva Tolstojevo suštinsko poznavanje psihološki najznačajnijeg zakona: zakona kompenzacije, koji teži uspostavljanju ravnoteže, i to na nivou života kao celine. Tolstoj mu je, naime, priznao: „U detinjstvu, u meni su razvijali *mržnju* prema Poljacima. Sada sam prema njima *narочito nežan*, odužujem im se zbog nekadašnje mržnje“. (Н. Н. Гусев, *Два года с Л. Н. Толстым*, „Художественная литература“, Москва 1973, str. 180.)

¹⁸ L. N. Tolstoj, „Šta je umetnost?“ (1898), u: *Članci o umetnosti i književnosti*, str. 217.

Umesto umetničkoj prozi, Tolstoj će se tada prevashodno okrenuti pisanju religiozno-filozofskih spisa, traktata, angažovanih članaka i drugih publicističkih tekstova. Zapravo, on nije toliko bio razočaran u umetnost koliko je bio nezadovoljan životom, a ponajpre samim sobom. U želji da iskoristi autoritet i ime velikog pisca koje je odavno stekao, odlučuje da se konkretno, aktivno i delatno posveti životu, a ne umetnosti koja je samo odraz života.

Ali čak i kada se „odricao“ umetnosti i „odbacivao“ sopstvene književne tvorevine, autor *Rata i mira* i *Ane Karenjine* to nije činio zato što je smatrao da je umetnost ništavna ili bezvredna već, naprotiv, zbog previsokih *životnih* zahteva koje je pred nju postavljao, a koje ona nije mogla da dosegne, ostvari. Nošen sopstvenim zaoštrenim stavovima i snažnom željom da što pre nastupe konkretne i temeljne promene u ljudskoj svesti i celokupnom načinu života, Tolstoj je bio nezadovoljan delotvornošću i učinkom umetnosti u svakodnevici.¹⁹

U dnevničkoj belešci iz 1888. godine on navodi svoj odgovor Izabeli Hapgud na pitanje zašto ne piše: „Besmislen posao. Knjiga ima suviše, i ma šta danas napisali, svet će ostati isti. Kada bi Hristos došao i dao Jevanđelje u štampariju, jedino bi se dame postarale da dobiju autograme i ništa više. Mi treba da prestanemo da pišemo, čitamo, govorimo, treba da *radimo*“.^{20, 21}

---

¹⁹ Pred kraj života, Tolstoj će moliti svoje naslednike da seljacima predaju zemlju i narodu ustupe sva dela koja je napisao: „ne samo ona koja sam ja dao, već *sva, sva*, na opštu korist“ (L. N. Tolstoj (1909), *Dnevnici 1895–1910*, str. 363; istakao L.N.T.). Smatrao je, očito, da sve što je napisao može biti *korisno svima*, pa dakle i njegova umetnička proza, koja, kako je svojevremeno s ironičnim otklonom primetio, distancirajući se od nje, govori o tome „kako je jedna dama zavolela jednog oficira“ (L. N. Tolstoj (1881), *Dnevnici 1847–1894*, str. 313).

²⁰ L. N. Tolstoj (1888), *Dnevnici 1847–1894*, str. 370. Istakao L.N.T.

²¹ I Karl Gustav Jung će na simpozijumu održanom u Njujorku 1958. godine izneti sličnu, duhu XX veka saobraznu pretpostavku: „Ako bi se na ovom svetu ponovo pojavio neki Hristos, sasvim je sigurno da bi ga

Stoga se okreće životu i ističe značaj delanja i opipljive pomoći konkretnom čoveku. U tom kontekstu čitanje novina i romana vidi kao „sredstvo za zabavu“ i izjednačava ga sa praznim razgovorima. Umesto toga predlaže: „mirno sedeti i misliti, ili se igrati s detetom bodreći ga, ili iskreno razgovarati s čovekom pomažući mu, ili, što je glavno – raditi rukama“.²²

Pa ipak, Tolstojevo pozvanje, njegov glavni „posao“, bilo je pisanje umetničke proze; ono je bilo njegov dar, njegov rad i njegova sudbina, i nije ga se mogao odreći niti ga odbaciti do kraja života, sve i kada je aktivno nastojao i snažno želeo da to učini ili kada je prvenstvo davao pisanju neumetničke proze: religiozno-teoloških, pedagoških, publicističkih spisa. I sâm je to dobro znao, pa je tokom razgovora sa Gavrilom Rusanovim, u leto 1883. godine – nedugo nakon što je dobio pismo od Turgenjeva koji ga je sa samrtničke postelje molio da ne prestane da piše umetničku prozu – na pitanje Rusanova: „A hoćete li pisati? Mislim na umetnička dela...“, odgovorio: „Razume se da hoću. Ako umeš da pišeš, onda ne možeš da ne pišeš, isto kao što ako umeš da govoriš, ne možeš da ne govoriš“.²³

Umetničko stvaranje bilo je i ostalo u samoj srži njegovog bića i zato nikada nije prestao da osmišljava, razrađuje i piše književna dela. Stoga će i nakon „velike krize“ i pokušaja da se odrekne umetnosti iznova dosegnuti najviše umetničke domete, istina, sada isključivo u kraćim formama i manje ambiciozno zamišljenim ostvarenjima: u pripovetkama „Smrt Ivana Iljiča“ i „Krojcerova sonata“, u nedovršenom „Hadži

---

novinari slikali i intervjuisali, i da ne bi poživeo duže od mesec dana. Umro bi sit samog sebe, pošto bi uvideo da je banalizovan preko svake mere. Ubio bi ga, moralno i fizički, vlastiti uspeh“ (K. G. Jung, *Analiza snova: beleške sa seminara održanog 1928–1930*, t. 2, preveo Miodrag Marković, Fedon, Beograd 2017, str. 642 n. 4). Danas bi pak verovatno nekoliko dana bio „raspinjan“ na društvenim mrežama, a potom zaboravljen.

²² L. N. Tolstoj (1888), *Dnevnici 1847–1894*, str. 372.

²³ G. A. Rusanov, „Putovanje u Jasnu Poljanu (24–25. avgusta 1883)“, u: *Tolstoj u sećanjima savremenika*, str. 63.

Muratu“ i posljednjem romanu *Vaskrsenje*. Velike zamisli, poput *Rata i mira* i *Ane Karenjine*, i dalje su ga zaokupljale: jedna ga je vodila ka vremenu Petra Velikog, druga ka epohi dekabrista. Sakupljao je i istraživao građu, pravio nacрте, razrađivao ih i počinjao da piše, ali je potom sve napuštao i te dve velike ideje su ostale nerealizovane. Nekada su započeti rukopisi ostajali nezavršeni, nekada Tolstoj nije bio zadovoljan nijednom od napisanih verzija, a nekada se, kako bi predupredio moguće porodične nesuglasice, jednostavno uzdržavao od štampanja umetničke proze.²⁴ Sve vreme ju je, međutim, osmišljavao i pisao, baš kao što je i aktivno i neumorno čitao, prateći celokupnu književnu, ali i filozofsku, istorijsku, naučnu i publicističku produkciju. Ipak, prevashodno je bio zaokupljen književnošću, pre svega klasičnim delima, ali i stvaralaštvom svojih savremenika, ruskih i evropskih.

O Tolstojevoj neutaživoj potrebi za književnim stvaranjem ne svedoče samo umetnička dela koja je objavio tokom života i nacrti i rukopisi koji su iza njega ostali, već i bezbrojni zapisi u njegovim dnevnicima i beležnicama. Možda su ipak najrečitiji oni iz poslednjih dana života, kada, recimo, dva meseca pre smrti započinje pripovetku „Na svetu nema krivaca“, čineći to, kako beleži, „s takvim zanosom kakav odavno nisam doživeo“.²⁵ Mesec dana kasnije, dok čita Mopasanove priče, javlja mu se želja da prikaže „banalnost života kako ga ja znam, a noću mi je pala na um misao da u tu banalnost unesem duhovno živog čoveka“. „O kako bi to moglo da bude lepo“, oduševljeno ponavlja čak dva puta, dodajući: „I kako

---

²⁴ Tolstoj se u septembru 1891. godine javno odrekao honorara za sve što je napisao i što će napisati posle 1881. godine, dok je autorska prava za dela nastala pre 1881. ustupio supruzi, za izdržavanje njihove mnogočlane porodice. Sofija Andrejevna je pak i dalje želela prihode od njegove umetničke proze, zbog čega je među supružnicima dolazilo do sukoba bezmalo uvek kada bi Tolstoj želeo da objavi nešto novo, pa je počeo da izbegava štampanje.

²⁵ L. N. Tolstoj (1910), *Dnevnici 1895–1910*, str. 484.

me to privlači. To bi mogla biti velika stvar²⁶. Deset dana uoči smrti, podstaknut ponovnim čitanjem *Braće Karamazovih* Dostojevskog, u snu mu se javlja, kako kaže, „divan sižé“ za delo čija bi junakinja bila nalik na Grušenjku, a junak imao obeležja njegovog pokojnog prijatelja Nikolaja Strahova. Umetnički rad, zamisli koje mu naviru, koje osmišljava i razrađuje, dnevna i noćna razmišljanja, svesna i nesvesna (koja se probijaju u snovima), nikada ga nisu napuštali, ma koliko on ponekad bio voljan da ih prenebregne ili odbaci.

Tako će veliki polemičar, publicista zaoštrenih stavova i beskompromisni rušilac svih autoriteta (od carskog, preko državnog i crkvenog, do umetničkog i naučnog), osam godina nakon što se tobože odrekao umetnosti sebi priznati: „Samo se putem umetnosti može delovati na one koji su u zabludi, samo se tako može postići ono što se hoće polemikom. *Pomoću umetnosti možeš ščepati čitavog čoveka, sa svom njegovom utrobom, i odvesti ga kuda treba*. Mogu se izlagati novi zaključci do kojih se došlo putem logičkog razmišljanja – ali sporiti, pobijati ne treba, *treba privući*“²⁷.

Ni snažna Tolstojeva ličnost ni svesno doneta odluka nisu uspele da ga udalje od umetnosti, sopstvene i tuđe: književne, muzičke, scenske, likovne. Bezmalopreceniju nakon što je samom sebi priznao da se umetnošću daleko više postiže nego polemikom, Tolstoj će, u formi teorijski intonirane rasprave *Šta je umetnost?* (1898), pokušati da objasni – najpre sebi, a zatim i drugima – u čemu je snaga umetnosti. Istovremeno, kao nikada pre toga, izneće krajnje zaoštrenu kritiku umetnosti i novih strujanja u njoj. Iznova će se, dakle, rvati sa svojom glavnom životnom delatnošću, „osuđivati“ je i „opravdavati“, ne bi li je nekako uklopio u okvire svog novoizgrađenog pogleda na svet.

Umetnost je „jedno od neophodnih sredstava za opštenje, bez koga čovečanstvo ne bi moglo živeti“; ona je sredstvo

---

²⁶ *Isto* (1910), str. 491.

²⁷ L. N. Tolstoj (1889), *Dnevnici 1847–1894*, str. 435.

„neophodno za život i kretanje ka dobru pojedinca i čovečanstva“; „duhovno oruđe ljudskog života“ koje je „nemoguće uništiti“; i na kraju, „umetnost je nešto veliko“, reći će tom prilikom Tolstoj.²⁸

Umetnost, dakle, iznova dobija važno mesto u njegovom vrednosnom sistemu, ali se njena uloga i značaj sada smeštaju u okvire novog, prevashodno religioznog pogleda na svet. Religioznost se, međutim, ovde mora uzeti dosta široko: kao najviši stepen razumevanja života i smisla, dobra i zla u datom vremenu.

Za Tolstoja je život odavno postao glavni i privilegovani okvir, a sada je sve više to bivao i moral. Istini za volju, moralni cilj književnosti nije bio neka novoustanovljena vrednost; o njemu je, čak kao o jedinom cilju književnosti, Tolstoj razmišljao već kao dvadesetpetogodišnjak. Tada je maštao da osnuje časopis „čiji bi jedini cilj bio širenje korisnih (moralnih) dela“, a primali bi se „samo radovi koji imaju moralnu pouku“.²⁹ Štampanje pouke zavisilo bi od volje autora, ali bi ona, po Tolstojevoj zamisli, morala biti jasno formulisana i predložena uredništvu.

Uostalom, već u prvim Tolstojevim delima (*Detinjstvu*, *Dečastvu* i *Ratnim pripovetkama*), prodorni pogled Nikolaja Černiševskog zapazio je „čistotu moralnog osećaja“, prepoznajući u njoj posebnu snagu Tolstojevog talenta, snagu koja daje „izvanrednu svežinu“ i „sasvim osobenu vrednost“ njegovom stvaralaštvu. Mada se Černiševski distancira od svakog puritanstva, kojeg se, kako kaže, čuva jer je ono uvek štetno, žuri da doda da je ovaj mladi autor poseban slučaj, jer „od daha moralne čistote umnogome zavisi graciozna lepota Tolstojevih dela“.³⁰

---

²⁸ L. N. Tolstoj, „Šta je umetnost?“ (1898), u: *Članci o umetnosti i književnosti*, str. 94, 92, 226, 245.

²⁹ L. N. Tolstoj (1853), *Dnevnicima 1847–1894*, str. 114.

³⁰ Николай Г. Чернышевский, „Детство и отрочество; Военные рассказы графа Л. Н. Толстого СПб. 1856“, u: *Литературная*

Pa ipak, ni u poznijim godinama, kada se daleko više i nedvosmislenije bude posvetio korisnoj, prevashodno moralnoj strani umetnosti, Tolstoj iz vida neće gubiti „magičnu formulu“ po kojoj „pravi talenat ima dva ramena: jedno rame je etika, drugo – estetika. I ako se etika odviše podiže onda će se estetika spustiti ili će talenat biti iskrivljen“.³¹ U svojoj umetnosti nastojaće da se kloni jednostranosti, ma koliko njegovi lični stavovi i postupci ponekad bili isključivi ili zaoštreni.

Maja 1896. godine, u jednoj dnevničkoj zabelešci, Tolstoj će formulisati svoje verovatno najznačajnije određenje umetnosti, ili makar najpreciznije kada je o vlastitom stvaralaštvu i poetici reč: „Glavna svrha umetnosti, ako umetnost postoji i ako ima svrhu, je[ste] u tome da ispolji, *izrazi istinu o čovekovoju duši*, da izrazi one *tajne* koje se *ne mogu izneti običnom rečju*. Po tome je umetnost. Umetnost je *mikroskop koji umetnik nadnosi nad tajne svoje duše i pokazuje te tajne zajedničke svim ljudima*“.³²

Umetnik, dakle, polazi od sebe: otkriva, a zatim i obelodanjuje ono univerzalno, opšteljudsko što je odgonetnuo u sebi. Zato je u životu umetnika od presudnog značaja samospoznavanje i samorazumevanje: *samospoznaja*. Tolstoj joj se posvećuje već od osamnaeste godine, kada počinje da vodi svoj intimni dnevnik, što će činiti sve do smrti.³³

критика, том 3, Собрание сочинений в пяти томах, „Правда“, Москва 1974. <http://n-g-chernyshevsky.ru/books/item/f00/s00/z0000002/index.shtml>

³¹ V. A. Pose, „Tolstoj“ (1900), u: *Tolstoj u sećanjima savremenika*, str. 179.

³² L. N. Tolstoj (1896), *Dnevnici 1895–1910*, str. 56.

³³ Tolstojevi dnevници, koje je vodio od 1847. do 1910. godine – sa značajnijim prekidima koji se poklapaju s godinama rada na velikim romanima, najpre na *Ratu i miru*, a potom i *Ani Karenjinoj* – kao i sveske u kojima je beležio svoje misli i zapažanja, objavljeni su u Rusiji u celini i zauzimaju čak trinaest od ukupno devedeset tomova njegovih Sabranih dela. Ovo izdanje danas je u celini dostupno na: www.tolstoj.ru. Na srpski jezik preveden je izbor iz Tolstojevih dnevničkih zabeleški i objavljen

Upravo će taj kvalitet u njegovoj ranoj prozi zapaziti lucidni Černiševski. Osnovu Tolstojevog talenta on pronalazi u „samostalnoj [moralnoj] aktivnosti“, „samoudublivanju“ i „težnji ka neumornom posmatranju samog sebe“. „Ko nije proučavao čoveka u samom sebi, nikada neće steći duboko znanje o ljudima. Ta osobenost talenta grofa Tolstoja [...] dokazuje da je on sa izuzetnom pažnjom proučavao tajne života ljudskog duha *u samom sebi*; ovo znanje je dragoceno ne samo zato što mu je omogućilo da naslika unutrašnje pokrete ljudske misli [...] već i, možda još više, jer mu je dalo čvrstu osnovu za proučavanje ljudskog života uopšte, za odgonetanje likova i izvora akcije, borbe strasti i utisaka“. Samoposmatranje je, zaključuje Černiševski, izoštrilo Tolstojevo zapažanje i naučilo ga da ljude posmatra prodornim pogledom.³⁴

Osvrćući se na tačnost ovih uvida, koji će u punoj meri biti dokumentovani tek nakon posthumnog objavljivanja Tolstojevih dnevnika, Viktor Šklovski zapaža da Černiševski „kao da je shvatio *nužnost Tolstojevih dnevnika* o kojima ništa nije mogao znati“. ³⁵ Černiševski je, štaviše, nastavlja dalje Šklovski, „za večna vremena tačno definisao Tolstojevo stvaralaštvo, nazvavši njegovu suštinu ‘dijalektikom duše’“. ³⁶

I zaista, već će te, 1856. godine, Nikolaj Černiševski zapaziti: „Grofa Tolstoja najviše zanima *sâm psihički proces*, njegovi oblici, njegovi zakoni, dijalektika duše, da se izrazimo određenim terminom“. ³⁷ Ili, kako to četrdeset godina kasnije formuliše sedamdesetogodišnji Tolstoj: usredsređen je na istinu o tajnama ljudske duše, budući da suštinu umetnosti

---

u obimna dva toma u okviru Sabranih dela Lava Nikolajeviča Tolstoja u dvadeset tomova, u izdanju Prosvete i Rada iz Beograda, 1969. godine.

³⁴ Николай Г. Чернышевский, *o. c.*

³⁵ Viktor Šklovski, *Lav Tolstoj I–III*, tom 1, preveo Dušan Stojiljković, Minerva, Subotica–Beograd 1977, str. 249.

³⁶ *Isto*, str. 295.

³⁷ Н. Г. Чернышевский, *o. c.*

vidi u *stapanju duše sa dušom drugog čoveka*, u njenoj *moći povezivanja*, razvoju empatije i vršenju „*evolucije osećanja*“.³⁸

* * *

Već u ranim *Sevastopoljskim pripovetkama* (1855) Tolstojev pripovedač za junaka svoje priče određuje istinu, rekavši da je voli svom snagom svoje duše i da se trudi da je prikaže u svoj njenoj lepoti, tim pre što je istina uvek bila, jeste i biće lepa. Tri decenije kasnije, u traktatu *U čemu je moja vera?* (1884), dakle u neumetničkom tekstu posebne vrste i namene, Tolstoj će svoje poznavanje istine shvatiti kao ognjeni talent, uveren da mu je taj i takav oganj podaren kako bi na njemu radio i *prosvetlio* druge ljude. „Verujem da je jedini smisao mog života da živim u svetlosti koja je u meni, i da je ne držim pod zastorom već visoko pred ljudima, kako bi je i oni videli“.³⁹ Nastavljajući da preispituje sva postojeća i opšteprihvaćena gledišta, Tolstoj će, zakoračivši u poslednju dekadu svog života, a nakon što ga Sinod bude izopštio iz Ruske pravoslavne crkve, na izrečene optužbe odgovoriti upravo pozivanjem na istinu. „Počeo sam s tim što sam zavoleo svoju pravoslavnu veru više od svoga spokojstva, zatim sam zavoleo hrišćanstvo više od svoje crkve, sada volim istinu više od svega na svetu“. Tom prilikom istinu je izjednačio sa *svojim* shvatanjem hrišćanstva.^{40, 41}

---

³⁸ L. N. Tolstoj, „Šta je umetnost?“ (1898), u: *Članci o umetnosti i književnosti*, str. 192, 196.

³⁹ Лев Николаевич Толстой, „В чем моя вера?“ (1884 г.), u: *Произведения 1879–1884 гг.* Полное собрание сочинений, том 23, Государственное издательство художественной литературы, Москва 1957, str. 461–462.

⁴⁰ Lav Nikolajevič Tolstoj, „Odgovor na odluku Sinoda od 20–22. februara i na pisma koja sam dobio povodom tog slučaja“ (1901), u: *Publicistički spisi 1855–1909*, prevela Mitra Mitrović, Prosveta – Rad, Beograd 1969, str. 551.

⁴¹ Nasuprot ovom Tolstojevom stavu, za Dostojevskog je, sudeći po pismu koje je 1854. godine uputio Fon Vizinoj, Hristos bio važniji od istine. „Kada bi mi neko mogao dokazati da je Hristos van istine, i kada

Mada će se, očekivano, Tolstojevi odgovori na pitanje „Šta je istina?“ menjati zavisno od proživljenog iskustva i životne faze u kojoj se bude nalazio, neumorno istraživanje i beskompromisno traganje za njom biće i ostati konstanta njegovog života. Stoga je možda najtačnije određenje i jedini zajednički imenilac stalnim promenama i metamorfozama sklonog Tolstoja: autentični, iskreni, beskompromisni tragalac. Otuda njegov neprestani unutrašnji rast i razvoj; otuda stalno proširivanje svesti; otuda sveobuhvatnost i neumorna težnja ka celovitosti. Plaćena cena su pak nemiri, teskoba, hronično nezadovoljstvom sobom i drugima, neprekidno savladavanje trenja i otpora, patnja i razapetost na krstu suprotnosti.

Kada je o književnoj istini reč, za Tolstoja je najvažnija – bila i ostala – *psihološka istina*; ona je neupitna, na njoj se grade likovi i delo u celini. U književnosti se sve može i sme izmisliti, smatra Tolstoj, sve osim psihologije koja mora biti tačna.⁴² U tom svetlu treba posmatrati i zapažanje koje je podelio sa Gavrilom Rusanovom, pozivajući se na svoju *Anu Karenjinu*: „Uopšte moji junaci i moje junakinje čine ponekad takve stvari kakve ja ne bih želeo: oni čine ono što moraju da čine u stvarnom životu, a ne ono što bih ja želeo“.⁴³ Autor, dakle, sledi životnu istinitost i autentičnost likova, a ne sopstvene stavove i etička merila.⁴⁴

---

bi istina zaista bila van Hrista, ja bih izabrao da ostanem sa Hristom, a ne sa istinom“.

⁴² Za književnost Maksima Gorkog Tolstoj je rekao da je šteta što „mnogo izmišlja“, precizirajući da ne govori o fabuli – ona se može izmišljati – već o psihološkom izmišljanju. (Videti: V. A. Pose, *o. c.*, str. 178.)

⁴³ G. A. Rusanov, *o. c.*, str. 64–65.

⁴⁴ Tolstoj je rado navodio Puškinove reči o Tatjani iz *Evgenija Onjeginina* koje mu je prenela Karmazinova kćerka Meščerska, kojoj je Puškin svojevremeno rekao: „A znate li da je Tatjana odbila Onjeginu i ostavila ga; to nikako od nje nisam očekivao“. Tolstoju je bilo jasno: „Puškin ju je stvorio takvom da ona *nije mogla drugačije postupiti*“ (D. P. Makovički, *o. c.*, str. 281). U istom duhu, samo još eksplicitnije, navodio je reči koje je iznenađeni Puškin uputio jednom svom prijatelju: „Zamislite šta

Ali šta je istina za Lava Nikolajeviča?

„Istina je adekvatan izraz suštine predmeta“.⁴⁵ Najpre izraz onog unutrašnjeg, a tek potom i spoljašnjeg. Zato je samospoznaja – znanje o duši – neprikosnovena. Tolstoj zna da „čovjek upoznaje nešto potpuno samo svojim životom“. „Ja sebe znam potpuno, celog sebe do zastora rođenja i pre zastora smrti. Ja znam sebe po tome što sam ja – ja. To je *najviše* ili, bolje, *najdublje znanje*. Naredno znanje je znanje koje se dobija čulima: ja čujem, vidim, pipam. To je znanje spoljašnjeg; ja znam da to postoji ali ne znam onako kao što znam sebe, šta je to što vidim, čujem, pipam. Ja ne znam šta ono u sebi oseća, zna. Treće znanje još je manje duboko, to je znanje razumom; izvedeno iz sopstvenih čula i rečju preneseno znanje od drugih ljudi – mišljenje, predviđanje, zaključak, nauka“.⁴⁶

Hijerarhija je jasna i nedvosmislena: najvrednije su unutrašnje, psihološke istine, one koje vode ka samospoznaji i dubljem znanju o ljudima, potom čulne, spoljašnje istine, i na kraju one misaone, dosegnute sopstvenim i tuđim razumom.

Iz toga proističe i drugi Tolstojev književni imperativ, vezan za *istinitost detalja*. Pored psihološke istine, u Tolstojevoj poetici samo je još detalj neupitan i neprikosnoven. Detalj mora biti tačan, istinit. On ima dva izvora: psihološko znanje, do kojeg se dolazi kada se mikroskop nadnese nad tajne umetnikove, to jest ljudske duše, i čulno znanje, posmatranje, koje izrasta iz homerovskog viđenja i doživljaja sveta.

Otuda Tolstojeva istina nije spoljašnja, usko-realistična istina. Njegovi likovi nikada nisu tipizirani, kao što se ni njegov stvaralački postupak ne zasniva na detaljnom, „do najsitnijih detalja opisivanju spoljnog izgleda lica, odeće,

---

je meni učinila moja Tatjana! Ona se – udala! To nikada od nje nisam očekivao“ (G. A. Rusanov, *o. c.*, str. 64–65).

⁴⁵ Tolstoj, „Šta je umetnost?“ (1898), u: *Članci o umetnosti i književnosti*, str. 108.

⁴⁶ L. N. Tolstoj (1904), *Dnevnicima 1895–1910*, str. 214–215.

pokreta, zvukova, prostorija u kojima se nalaze ličnosti, kao i svih slučajnosti na koje se nailazi u životu“.⁴⁷ Prema takvom načinu Tolstoj je, štaviše, naglašeno kritičan i čak smatra da bi bilo prikladnije nazvati ga *provincijalizam* umesto *realizam*.⁴⁸ Mada i sâm, poput svojih savremenika realista, istinu smatra „glavnim junakom“ književnog dela, ona kod njega nikada nije fiksirana, konačna, a ponajmanje je tipizirana. Tolstoj uvek pliva uzvodno, uvek protiv glavnih, opštevažećih struja, pa i onih koje su ustaljene u umetničkom postupku realističkog književnog pravaca čiji je deo.

Za njega istina nikada nije data, već zadata. Štaviše, uveren je da „stvarnost i istinu ljudskog postojanja valja tražiti *pre i ispod razuma* i njegovih uslovnosti i konstrukcija“.⁴⁹ Stoga je za njeno iskazivanje bilo potrebno pronaći inovativno pripovedačko sredstvo, a rešenje tog složenog zadatka Tolstoj je pronašao u *tehničici unutrašnjeg monologa* koju je ustanovio i uveo već u ranim *Sevastopoljskim pripovetkama* i do savršenstva je doveo prilikom opisivanja stanja Ane Karenjine uoči njenog samoubistva.

Već je Černiševski primetio da Tolstoj ne daje „rezultate psihičkih procesa“: on želi da u reči smesti „jedva uhvatljive pojave unutrašnjeg života“ svojih junaka, težeći „prikazivanju *toka osećanja i misli* u čovekovog glavi“, „različitih trenutaka duševnog života likova“ i u njima prisutnih „*najtajanstvenijih psihičkih zbivanja*“.⁵⁰ Posredi su raznobojnost, nijanse, treptaji i prelive u duši: svojevrsni unutrašnji, psihološki impresionizam.

I Nikolaj Strahov će u jednom od svojih čuvenih članaka o *Ratu i miru* Tolstoja videti kao „realistu-psihologa“. Njegovo

---

⁴⁷ L. N. Tolstoj, „Šta je umetnost?“ (1898), u: *Članci o umetnosti i književnosti*, str. 152–153.

⁴⁸ *Isto*, str. 209.

⁴⁹ Ljubiša Jeremić, *Mala knjiga o Tolstoju*, „Filip Višnjić“, Beograd 2007, str. 34.

⁵⁰ Н. Г. Чернышевский, *о. с.*

mišljenje će deliti ne samo brojni savremenici već i potonja književna kritika, u kojoj će se kao zasebni, veoma rasprostranjeni izdvojiti psihološki i realistički pristupi Tolstojevom delu, posebno *Ani Karenjinoj*. Osim isticanja psihološkog bogatstva likova koje su tadašnji kritičari doživljavali kao izraz Tolstojevog realizma, danas se o Tolstoju kao „velikom psihologu“ ponajpre govori zbog, u njegovom delu u pozadini prisutne, temeljne ideje o duševnim procesima koji su prevashodno nesvesni. Usled sveprisutnosti i dejstva te ideje, Tolstoj se sagledava kao slikar tokova nesvesnog u ljudskoj duši.

Njemu nisu toliko važna spoljašnja zbivanja, odnosno fabula, koliko su mu značajna sva u čoveku prisutna osećanja, neretko ambivalentna i međusobno protivrečna; važna su mu opažanja prizora i utisci svih pet čula; važne su mu uspomene, snoviđenja, razmišljanja i nadanja likova. Zato njegove unutrašnje monologe karakteriše isprepletenost trivijalnog i ozbiljnog, bitnog i sporednog, prošlosti i sadašnjosti, preverbalnog i predlogičkog sa onim jasno formulisanim, logičnim, kauzalnim.

Tolstoj teži najpotpunijem mogućem izrazu svih istovremeno prisutnih a različitih nivoa bića i svesti, i – što je još važnije – izrazu svega onoga što je pre i ispod razumskih konstrukcija, *pre i ispod svesti*. Nakon što je nadneo mikroskop nad ljudsku dušu, Tolstoj je otkrio – i nije u tome bio usamljen – paralelno postojanje svesnih namera i, neretko njima oprečnih, nesvesnih težnji. Reč je o najznačajnijem i najdalekosežnijem otkriću o psihi i ljudskoj prirodi, otkriću koje će psihološka naučna misao formulisati i početi da izučava tek nekoliko decenija kasnije, početkom XX veka.

I Tolstoj je, dakle, zapazio da se čovekovo svesno biće, mišljenje o sebi i svom položaju u svetu bitno razlikuje od pravih, dubokih i skrivenih pobuda koje upravljaju ponašanjem. Dok ljudi svojom svešću nastoje da uspostave mrežu razloga koji će ih uveriti u smisao onoga što čine i kako žive, potisnute potrebe jednako remete i obesnažuju njihove zaključke, pomaljavajući se iznenada, u presudnom trenutku, kroz neki prividno

nemotivisan gest, nelogične reči ili neobjašnjivo ponašanje.⁵¹

Prelomni, sudbinski duševni procesi odvijaju se ispod praga svesti, van racionalne, umne kontrole, dakle u skrivenom, *nesvesnom delu ljudske ličnosti*. Umetničko sredstvo kojim se oni mogu izraziti jeste unutrašnji monolog, ali – treba i to naglasiti – unutrašnji monolog nije i jedino sredstvo izraza nesvesnih sadržaja u Tolstojevom stvaralaštvu. Oni su, naime, prevashodno ugrađeni u dublje, strukturne nivoe teksta i odnose između likova, posebno one porodične, rodbinske, s jedne strane, i intimne, partnerske, s druge.

Uostalom, ni samospoznaja i zaranjanje u unutrašnjost nisu jedini načini dosezanja istine. Druga po važnosti su, videli smo, čula, koja čoveku omogućavaju znanje o spoljašnjem svetu. Zato Tolstoj nikada nije okrenut isključivo onom unutrašnjem. Njega interesuje ljudsko postojanje u celini, pa tako i spoljašnji, objektivni vid stvari, kao i međuljudski odnosi, konflikti i posebno odnos pojedinca i prirode. U tom aspektu uzor mu je Homer, a oslonac, iznova, lično čulno poimanje, kod Tolstoja posebno izoštrano, kao i njegovo jasnopoljansko iskustvo prajedinstva i sklada čoveka i prirode, u kojem je živeo od ranog detinjstva.

Govoreći o vaskrsenju homerskog, epskog duha u Tolstojevom stvaralaštvu, Džordž Stajner primećuje da je „svet Tolstojevih sećanja prepun snage čula“ i neprestano ga ispunjavaju „dodir, vid i miris“. Pozivajući se na Šilerovo zapažanje „da izvesni pesnici ’jesu priroda’, a drugi samo ’tragaju za njom’“, Stajner nema ni najmanju dilemu: „U tom smislu *Tolstoj je priroda*“.^{52, 53}

---

⁵¹ Lj. Jeremić, *o. c.*, str. 103.

⁵² Džordž Stejner, *Tolstoj ili Dostojevski: ogled po suprotnosti*, prevele Ljubica Popović i Ljiljana Marković, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1989, str. 66, 67.

⁵³ Tolstojeva prva sećanja su prevashodno telesna, čulna. Jedno je vezano za to da je čvrsto prepovijen i sasvim sputan, zbog čega vrišti i plače, drugo za radosno kupanje u koritu, kada je prvi put uočio i zavoleo

„Iza književne tehnike *Ilijade* i Tolstojeve tehnike stoji slično verovanje u ljudsko biće kao središte sveta i u trajnu lepotu sveta prirode“, primećuje Stajner. On navodi srodnosti homerovskog i tolstojevskog gledišta, pored ostalog izdvajajući: arhaični i pastoralni dekor; vladavinu čula i fizički pokret; sjajnu svemirsku pozadinu smene godišnjih doba; uviđanje da su snaga i život sami po sebi svetinja.⁵⁴

Sve je to izvor nezaboravnih pesničkih slika u Tolstojevom stvaralaštvu. Ne čudi stoga njegovo posezanje za analogijom sa slikarstvom kada nastoji da objasni šta je umetnost. U traktatu posvećenom ovom pitanju Tolstoj pred čitaoca izvodi poznatog ruskog slikara Karla Brjulova, koji u svom ateljeu s nekoliko neznatnih poteza četkicom popravlja „rđavu mrtvu skicu“ jednog svog učenika i pretvara je u umetničko delo. Svoju intervenciju Brjulov prati rečima: „Umetnost počinje tamo gde počinje *ono malčice*“.⁵⁵

---

svoje maleno telo. Sledeći Adlerov stav da *prva sećanja* iz detinjstva predstavljaju prozor u naš život, odnosno da govore nešto značajno o nama, našoj psihologiji, ali i sudbini – baš kao što to, po rečima Erika Berna, čini omiljena bajka ili mit iz detinjstva, ili, kako Jung primećuje, rani snovi kojih se sećamo i kao odrasle osobe – i Tolstojevo sećanje na sopstvenu sputanost i vezanost od strane bliskih članova porodice više je nego rečito.

Dok se bližnjima „čini da je potrebno da budem vezan“, „ja znam da to nije potrebno“, „osećam nepravdičnost i okrutnost, ali ne ljudi, jer me oni žale, već sudbine, i sažaljevam samog sebe“, beleži Tolstoj. To je, naglašava, „bio moj prvi i najjači utisak u životu“, pri čemu se posebno seća njegove „složene protivrečnosti“. „Želim slobodu, ona nikome ne smeta, a mene muče. Oni me žale, i oni me vezuju [...]“ (Lav Nikolajevič Tolstoj, *Moj život*, izabrao i priredio Flavio Rignonat, prevela Marija Kijametović-Stojiljković, Lom, Beograd 2010, str. 43). Danas znamo da je to zbilja bio Tolstojev život i sudbina, a ove njegove reči podjednako bi se mogle odnositi i na poslednje ne samo godine već i decenije njegovog života, baš kao i na poslednje dane.

⁵⁴ Dž. Stejner, *o. c.*, str. 71, 67.

⁵⁵ L. N. Tolstoj, „Šta je umetnost?“ (1898), u: *Članci o umetnosti i književnosti*, str. 168.